

Percepcija vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama u realnom i virtualnom svijetu

UDK: 364.636-053.5/.6-058.6

37.06-053.2

Izvorni znanstveni rad

Vesna Bilić

Učiteljski fakultet u Zagrebu

vesna.bilic@ufzg.hr

Mirela Balog

OŠ Trnsko, Zagreb

mirela.bilic79@gmail.com

Sažetak

Cilj je ovog rada produbljivanje spoznaja o fenomenu nasilja nad djecom s teškoćama u realnom i virtualnom svijetu.

U istraživanju su sudjelovala djeca i mladi s različitim teškoćama (N=20) i njihovi roditelji (N=40).

Podatci su prikupljeni u fokus grupama s djecom i mladima te polustrukturiranim intervjuima s roditeljima.

Prema iskazima sudionika djeca s teškoćama izložena su verbalnom (uvrede i ponižavanja na temelju njihove teškoće), relacijskom (odbacivanje, izoliranje) i fizičkom nasilju (povlačenje, guranje, izbacivanja iz kolica), kao i seksualnom uznemiravanju. Isto tako doživljavaju i elektroničko nasilje. Utvrđeno je da su dominantni osjećaji žrtava: tuga, ljutnja, strah, bespomoćnost.

Svi sudionici smatraju da je vršnjačko nasilje za djecu s teškoćama bolno iskustvo i ozbiljan problem, pa traže primjerenu zaštitu i kvalitetnije preventivne aktivnosti.

Ključne riječi: nasilje, djeca s teškoćama, žrtve, stavovi roditelja, prevencija nasilja

Uvod

Zbog velikog broja djece koja su uključena u vršnjačko nasilje i sve ozbiljnijih posljedica ponajprije za žrtve, o fenomenu nasilja među vršnjacima govori se kao velikom i ozbiljnom, globalnom problemu koji poprima epidemijske razmjere (Bilić, 2018). Taj problem sve više zabrinjava roditelje i nastavnike, a privukao je i znatnu pozornost istraživača. Međutim, kada se pregledavaju objavljeni znanstveni radovi, stječe se dojam da je pritom jedna skupina prilično zanemarena, a to su učenici s teškoćama. Malobrojna istraživanja koja analiziraju izloženost te djece vršnjačkom nasilju sugeriraju da su ta djeca često viktimizirana upravo zbog svojih primarnih teškoća, zbog čega su dvostruko ugrožena (prema Bilić, 2018). Iako se deklarativno često ističu prava djece s teškoćama, zabrinjava kako im se stvarno posvećuje malo pozornosti. To potvrđuju i rezultati istraživanja koje su proveli Sentenac, M., Gavin, A., Gabhainn, S. N., Molcho, M., Due, P., Ravens-Sieberer, U., i Arnaud, C. (2012), a oni su, analizom niza preventivnih programa vršnjačkog nasilja, u samo jednom pronašli aktivnosti za zaštitu djece s teškoćama.

Sve navedeno poslužilo je kao poticaj za ovaj rad u kojem se u teorijskom dijelu usustavljaju dosadašnje spoznaje o učestalosti i viktimizaciji djece s teškoćama. Te spoznaje upotpunjuju se rezultatima kvalitativnog istraživanja kojem je cilj bio stjecanje dubljeg uvida i boljeg razumijevanja nasilja nad tom skupinom djecom u realnom i virtualnom svijetu.

Prema Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (NN 24/15, čl. 2) učenik s teškoćama je onaj „čije sposobnosti u međudjelovanju s čimbenicima iz okoline ograničavaju njegovo puno, učinkovito i ravnopravno sudjelovanje u odgojno-obrazovnom procesu s ostalim učenicima, a proizlaze iz: tjelesnih, mentalnih, intelektualnih, osjetilnih oštećenja i poremećaja funkcija te kombinacije više vrsta navedenih oštećenja i poremećaja“. Izdvajaju se skupine učenika: a) s teškoćama u razvoju, b) s teškoćama u učenju, c) s problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, d) s teškoćama uvjetovanim odgojnim, socijalnim, ekonomskim, kulturnim i jezičnim čimbenicima (NN 152/14, čl. 65). U skladu sa standardnim klasifikacijama u Zakonu su orijentacijski navedene i vrste teškoća, a to su: oštećenja vida, oštećenja sluha, oštećenja jezično-govorno-glasovne komunikacije i specifične teškoće u učenju, oštećenja organa i organskih sustava, intelektualne teškoće, poremećaji u ponašanju i oštećenja mentalnog zdravlja, kao i postojanje više vrsta teškoća u psihofizičkom razvoju. Zabrinjava što je i kod nas, kao i u svijetu, problem vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama nedovoljno istražen.

A vršnjačko nasilje najčešće se definira kao zlonamjerno, neprijateljsko, ponavljano ili trajno ponašanje jednog ili više učenika, koji su često fizički snažniji, spret-

niji ili socijalno i psihološki moćniji, a cilj im je da žrtvi, koja se teško može sama obraniti, nanese tjelesnu i/ili emocionalnu bol i štetu (Bilić, V., Buljan Flander, G., i Hrpka, H., 2012; Bilić, 2018; Olweus, 1998). Ako se takvi postupci ponavljaju dnevno ili tjedno, govori se o zlostavljanju (Olweus, 1998). Kao kriterij klasifikacije nasilja među vršnjacima najčešće se uzima način na koji se nasilni postupak izvodi (Popadić, 2009, str. 43), a u skladu s tim se u novijoj literaturi izdvajaju dvije velike skupine: klasično i elektroničko nasilje. Kao potkategorije klasičnog nasilja navode se fizičko, verbalno, seksualno i relacijsko, a dodaje se još i ekonomsko ili materijalno, kao i kulturno nasilje (Bilić, 2018). Budući da se sve češće koriste moderni uređaji, ponajprije pametni telefoni, za opetovano i intencionalno neprijateljsko ponašanje prema vršnjacima, a s istim ciljem – nanošenja boli, povreda ili štete, sve veća se pozornost posvećuje elektroničkom nasilju (Tokunaga, 2010). Neovisno o komunikacijskim modalitetima u tu kategoriju nasilja uključen je širok spektar zlonamjernih ponašanja kao što su vrijeđanje porukama, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, krađa digitalnog identiteta, razotkrivanje i obmanjivanje, isključivanje, proganjanje, sekstiranje i videosnimanje nasilja (Bilić, 2018). Zaključno je potrebno naglasiti da se navedeni oblici nasilja često javljaju istodobno ili međusobno isprepleću, a ostavljaju kratkoročne i dugoročne posljedice, a njihov je broj zabrinjavajuć, na svu djecu koja sudjeluju u nasilju, pa tako i na djecu s teškoćama.

Prevalencija vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama

Koristeći se podacima Svjetske zdravstvene organizacije Sentenac, M., Ehlinger, V., Michelsen, S. I., Marcelli, M., Dickinson, H. O., i Arnaud, C. (2013) su analizirali učestalost viktimizacije učenika s teškoćama u odnosu na njihove vršnjake u zemljama Europske unije. U istraživanju je sudjelovalo ukupno 55 030 učenika (11,5; 13,5 i 15,5 godina). U odnosu na učenike bez teškoća u svim promatranim zemljama utvrđen je veći broj žrtava vršnjačkog nasilja među učenicima s teškoćama, a što je prikazano u tablici 1. Tako je, primjerice u Austriji, među učenicima s teškoćama čak 7,6 % više žrtava vršnjačkog nasilja u odnosu na učenike bez teškoća. U nekim zemljama, primjerice u Bugarskoj i Letoniji, gotovo je četvrtina djece s teškoćama izložena vršnjačkom nasilju.

Drugi autori procjenjuju da se u ukupnoj populaciji broj viktimiziranih učenika kreće od 20 – 35 %, a da je broj žrtava vršnjačkog nasilja u skupini učenika s teškoćama 30 – 60 % (Farmer, 2013). Zanimljivi su i podaci recentnog istraživanja koje su proveli Fridh, M., Köhler, M., Modén, B., Lindström, M. i Rosvall, M. (2017), a u kojem su sudjelovala 7 533 adolescenta iz Švedske. Utvrđeno je da su učenici s teškoćama češće izloženi elektroničkom nasilju (20 % M i 20 % Ž), nego njihovi

Tablica 1: Prikaz broja viktimiziranih učenika s teškoćama u odnosu na učenike bez teškoća u zemljama EU-a (prema Sentenac i sur., 2013)

Postotak viktimiziranih učenika s teškoćama u odnosu na viktimizirane učenike bez teškoća u zemljama EU										
	Nizoz. %	Irska %	Poljska %	Vels %	Franc. %	Njem. %	Port. %	Austr. %	Bug. %	Leton. %
Žrtve bez teškoća	8,5	8,7	9,3	11,4	13,6	14,3	14,5	15,8	18,5	20,4
Žrtve s teškoćama	12,3	11,4	15,5	18,0	18,0	16,9	17,7	23,4	23,7	24,7

vršnjaci bez teškoća (11,8 % M i 18,1 % Ž). Na zabrinjavajuće stanje upozoravaju i druga istraživanja u kojima je izdvojeno analizirana viktimizacija djece s određenim teškoćama.

Istraživanjima je utvrđeno da je čak 49 % djece s blažim intelektualnim teškoćama bilo izloženo klasičnim oblicima nasilja (Reiter i Lapidot-Lefler, 2007). Kada je riječ o djeci s izraženijim intelektualnim teškoćama, njih je 37,5 % doživjelo fizičko, 43,8 % verbalno, 12,5 % relacijsko nasilje (Zeedyk, S. M., Rodriguez, G., Tipton, L. A., Baker, B. L., i Blacher, J., 2014). Osim toga, njih 22 % bilo je jednom mjesečno, a 9 % jednom ili više puta tjedno izloženo elektroničkom nasilju vršnjaka, a što smo u uvodnom dijelu odredili kao zlostavljanje (Didden, R., Scholte, R. H., Korzilius, H., De Moor, J. M., Vermeulen, A., O'Reilly, M., i Lancioni, G. E., 2009). U jednom od rijetkih istraživanja provedenih u Hrvatskoj Josipović, A. M., Najman-Hižman, E., i Leutar, Z. (2008) utvrdili su da je 40,7 % ispitanika s intelektualnim teškoćama doživjelo verbalno nasilje, a njih 33,9 % bili su žrtve fizičkog nasilja. Djeca s teškoćama jezično-govorno-glasovne komunikacije također su česte žrtve vršnjačkog nasilja. Njih je 35 % – 40 % viktimizirano u ranoj dobi, a s odrastanjem se taj broj povećava (Redmond, 2011). I učenici s teškoćama u učenju, neovisno o tome imaju li probleme u čitanju (disleksija, aleksija), pisanju (disgrafija, agrafija) i računanju (diskalkulija i akalkulija), često su žrtve vršnjačkog nasilja. Njih 25 % – 30 % doživi neki oblik viktimizacije u usporedbi s 15 % njihovih vršnjaka koji nemaju teškoće (Mishna, 2003).

I njihovi roditelji ukazuju na učestalu viktimizaciju, a kao razlog navode njihove primarne teškoće. Tako je 45 % roditelja navelo da su njihova djeca doživjela fizičko i verbalno nasilje, a čak 73,3 % ih tvrdi da su doživjela relacijsko nasilje vršnjaka (Pestel, 2012).

Neovisno o mjernim instrumentima, intervalima i razvojnim razdobljima u kojima se nasilje događalo, neovisno i o vrsti teškoća, citirane studije sugeriraju da djeca u toj skupini imaju znatno veću vjerojatnost da će biti žrtve nasilja nego njihovi vršnjaci bez teškoća (Sentenac i sur., 2012; Sentenac i sur., 2013; Pampel, 2014). Zbog ozbiljnosti problema na koji jasno ukazuju rezultati navedenih istraživanja potrebno je analizirati moguće razloge nasilnog ponašanja vršnjaka prema djeci s teškoćama.

Teorijska obrazloženja viktimiziranja djece s teškoćama

Olweus (1998, str. 38) je među mogućim razlozima vršnjačkog nasilja istaknuo „izvanjske neobičnosti“ koje njihovi vršnjaci percipiraju i opisuju kao „negativne razlike u vanjštini“. Drugi autori ističu da djeca na pitanje zašto se ponašaju nasilno prema svojim vršnjacima, najčešće odgovaraju da je razlog tome što se žrtve izgledom i ponašanjem razlikuju od ostalih učenika (Sentenac i sur., 2012). Vidljivi tjelesni problemi, kakve imaju djeca s invaliditetom ili deformacijama lica (rascjep usne i sl.), neke specifične teškoće u razvoju govora (mucanje i sl.), kao i odstupanja zbog nekih obilježja kao što je nošenje naočala, upotreba različitih pomagala (slušnih aparata, štake i sl.), nerijetko su razlozi da ih vršnjaci oponašaju, ismijavaju, vrijeđaju. Nazivaju ih ružnim imenima (*ćoro*, *oćalinko*, *rugoba*, *mutavi*, *gluhi*, *šepavi*, *debeli* i sl.) koja ukazuju na njihov nedostatak. Tome treba dodati i druge osobine koje pridonose percepciji da su djeca s teškoćama drugačija od svojih vršnjaka. Tako se primjerice djeca s intelektualnim teškoćama ili teškoćama u učenju razlikuju od svojih vršnjaka po tome što kontinuirano trebaju pomoć nastavnika, nisu samostalna u radu, ne postižu dobre rezultate, pa ih vršnjaci doživljavaju kao drukčije, različite, nesposobne, inferiorne. To su mogući razlozi da ih izravno grubo vrijeđaju i nazivaju *glupanima*, *idiotima* ili sarkastično *bistrićima*, *nobelovcima* i sl. Slično je i s djecom koja imaju atipična ponašanja kao što su ponavljajuće stereotipne radnje u slučaju Aspergerova sindroma ili repetitivne motoričke pokrete i nefleksibilno priklanjanje rutinama kod djece s poremećajima iz spektra autizma (Američka psihijatrijska udruga, 2014). Najčešće se navedenim uvredama dodaju drugi oblici, ponajprije relacijskog nasilja, kao što je izoliranje, izbjegavanje, ali i fizičkog i elektroničkog nasilja (Bauman i Pero, 2010; Didden i sur., 2009; Mishna, 2003; Pestel, 2012; Reiter i Lapidot-Lefler, 2007; Zeedyk i sur., 2014). Takav tretman nepovoljno utječe na njihovo samopouzdanje, samopoštovanje, općenito sliku o sebi, a i sami sebe počinju percipirati kao različite, lošije od drugih i sl. (Chatzitheochari, S., Parsons, S., i Platt, L., 2014). Dakle, njihove vanjske, fizičke i ponašajne, značajke povezane s teškoćama, a zbog kojih se razlikuju od vršnjaka, mogući su razlog viktimizacije. S druge strane, ta je skupina djece iznimno osjetljiva na reakcije okoline

općenito, a osobito na reakcije vršnjaka. Trude se i teže tome da ih vršnjaci prihvate, da s njima stvore pozitivne odnose.

No priželjkivane interakcije s vršnjacima često otežavaju nedovoljno razvijene socijalne vještine. Jednom dijelu njih izražajne manjkavosti (teškoće sluha, jezično-govorno-glasovne komunikacije i sl.) otežavaju socijalne interakcije. Isto tako i oni sami zbog svojih teškoća ponekad izbjegavaju vršnjake. Tako djeca s teškoćama u učenju imaju probleme s vršnjacima zbog slabog dekodiranja verbalnih i neverbalnih socijalnih znakova i nedovoljno razvijenih socijalnih vještina (Baumeister, A. L., Storch, E. A. i Geffken, G. R., 2008). Djeci s intelektualnim teškoćama interakciju s vršnjacima otežava nerazvijeno mišljenje, lakovjernost, teže shvaćanje zlonamjernih reakcija i manipulacija, nerazvijene strategije samozaštite, egocentrični obrasci komunikacije, kao i manjkave socijalne vještine (Bilić, 2019; Kos i Žic Ralić, 2010; Reiter i Lapidot-Lefler, 2007). Može se pretpostaviti da djeca s nekim oštećenjima organa i organskih sustava otežano sudjeluju u različitim igrama i aktivnostima, što može negativno utjecati na njihove odnose s vršnjacima. Nerijetko se kod nekih od njih javlja socijalna anksioznost kao moguća posljedica neuspješnih odnosa, osobito neprijateljskih iskustava (vrijeđanja, odbacivanja, izoliranja) (Dimoski i Stojković ; 2015). Zbog svega navedenog ta je skupina, osjetljive i ranjive djece, u većoj opasnosti od neshvaćanja, stigmatizacije i viktimizacije. Primarne teškoće, bilo da tu skupinu djece čine različitom ili im otežavaju komunikaciju, utječu na interakcije s vršnjacima i često prethode viktimizaciji. Zbog svega navedenog vršnjaci im pripisuju više negativnih svojstava i zamjeraju nedostatak preferiranih kvaliteta (dobar izgled, uspjeh, popularnost i sl.) (Glumbić i Žunić-Pavlović, 2010). U svojim razredima ta djeca obično nisu prihvaćena, često imaju negativan sociometrijski status, manje prijatelja i više nesporazuma i sukoba s vršnjacima (Baumeister i sur., 2008; Davis, S., Howell, P., i Cooke, F., 2002).

Svi navedeni elementi, skupno i pojedinačno, signaliziraju počiniteljima da djeca iz te skupine mogu biti *lake mete*, a upravo to snažno privlači njihove nasilne vršnjake. Drugim riječima, budući da je počiniteljima nasilja cilj stjecanje ili pokazivanje moći nad onima koji su slabiji ili se teško mogu obraniti, djeca s teškoćama su u velikom riziku da budu njihove žrtve. Njihova različitost i ranjivost, uz nedostatak prijatelja, doprinosi percepciji počinitelja da ih je lako poraziti i tako postići osjećaj moći i važnosti (Pampel, 2014). Čak i ona djeca koja nemaju namjeru povrijediti svoje kolege s teškoćama, češće ih zadirkuju zbog potrebe da osvoje određene pozicije u razrednoj hijerarhiji ili da se pokažu kao *cool face* (Estell, D. B., Farmer, T. W., Irvin, M. J., Crowther, A., Akos, P., i Boudah, D. J. 2009; Pampel, 2014). Poznato je da se takvi ciljevi najlakše ostvaruju preko onih slabijih, nemoćnih i nedovoljno zaštićenih, a upravo takvima percipiraju svoje vršnjake s teškoćama. Pampel (2014)

zaključuje da se nasilničko ponašanje ne mora izravno povezivati s teškoćama, već može biti i rezultat percipirane slabosti. No takvi postupci u očima žrtava potencijalno osjećaj neprijateljskog okruženja, potiču ih na povlačenje iz interakcija s vršnjacima kako ponovno ne bi osjetili bol, to nepovoljno utječe na njihovo emocionalno i socijalno djelovanje i negativno se odražava na njihove primarne teškoće.

Nadamo se da će rezultati ovog istraživanja doprinijeti produblivanju spoznaja o tom problemu te potaknuti nova istraživanja.

Metoda

S namjerom da dobijemo iskrene i dublje informacije o nasilju vršnjaka nad djecom s teškoćama i cjelovitiji uvid u njihove emocionalne reakcije u takvim situacijama, odlučili smo se za fenomenološko kvalitativno istraživanje u kojem su se koristile mješovite metode – fokus grupe i polustrukturirani intervju. Kvalitativna je metoda odabrana zbog toga što je djeci s teškoćama često otežano sudjelovanje u kvantitativnim istraživanjima. Budući da dio učenika koji su sudjelovali i u ovom istraživanju ima probleme s pisanjem (djeca s oštećenjima organa i organskih sustava), čitanjem ili razumijevanjem (djeca s intelektualnim teškoćama), smatrali smo da je o toj temi s njima prikladnije razgovarati u fokus grupama. Uz to se u literaturi taj način prikupljanja podataka, usprkos ograničenjima, preporučuje kao prikladan kad su u pitanju osobe s teškoćama (Petrović, B. D., Stojisavljević, D. i Tadić, K., 2012). Drugi autori također zagovaraju taj istraživački pristup zbog fluidnosti i fleksibilnosti, a smatraju ga osobito prikladnim za razumijevanje značenja i interpretaciju subjektivnih, često neugodnih, iskustava ranjivih skupina (Ajduković, 2014). Važna prednost te metode, posebno kad je riječ o osjetljivim temama, kao što je nasilje, upravo je razgovor s osobama sličnih obilježja, ohrabrujuće i podržavajuće okruženje koje može potaknuti učenike na to da iznesu svoja iskustva koje percipiraju kao osobna i neugodna. Kad vide da imaju slične probleme i stajališta kao i njihovi vršnjaci, lakše o njima otvoreno razgovaraju. A grupa uz podršku može pružiti i validaciju tih iskustava.

Kako bi se problem izloženosti djece s teškoćama vršnjačkom nasilju sagledao iz različitih perspektiva i tako unaprijedile moguće spoznaje, u istraživanje su uključeni i njihovi roditelji. Budući da pojedine skupine djece s teškoćama imaju problema u izvještavanju o onome što su doživjeli, a ponekad je upitno i njihovo tumačenje nasilničkog ponašanja, spoznaje njihovih roditelja bile su nam dragocjene. Za prikupljanje informacija o stavovima i percepciji roditelja o izloženosti njihove djece vršnjačkom nasilju koristili smo se polustrukturiranim intervjuom, na koji su sudionici dobrovoljno pristali, a sudjelovanje u fokus grupama su odbijali. To ne iznenađuje

jer se radi o osjetljivim temama, o kojima neki ljudi nerado govore, osobito pred poznanicima, kao u našem slučaju (Milas, 2005).

Pretpostavili smo da spoj informacija prikupljenih od samih učenika i drugih o njima i njihovim iskustvima (u ovom slučaju njihovih roditelja), dakle iz različitih izvora, kombiniranjem različitih metoda, može doprinijeti tome da dobijemo potpurniji i pouzdaniji, vjerodostojniji uvid u problem vršnjačkog nasilja.

Cilj

Cilj je ovog istraživanja stjecanje cjelovitijeg uvida i boljeg razumijevanja nasilja nad djecom s teškoćama u realnom i virtualnom svijetu, njihovih emocionalnih reakcija nakon doživljenog nasilja i stavova o zaštiti djece, a na osnovi njihovih osobnih iskustava i percepcije njihovih roditelja.

Sudionici

Na kraju nastavne godine 2018./2019. prema podacima Ministarstva znanosti i obrazovanja u Republici Hrvatskoj je bilo sveukupno 29 924 učenika s teškoćama ili 6,4 % od ukupnog broja učenika. Od toga ih je u osnovnoj školi 24 358, odnosno 7,6 %, a u srednjoj školi 5 566 ili 3,8 %. Dakle, riječ je o velikoj, osjetljivoj skupini djece kojoj je potrebno posvetiti veliku pozornost.

Kako bismo prikupili ključne informacije važne za razumijevanje vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama, koristili smo se namjernim uzorkom. Dakle, zbog specifičnih potreba ovog istraživanja, malog i teško dostupnog broja djece, odlučili smo se za neprobabilistički oblik uzorkovanja upotrebom tehnike „snježne grude“. Učenici koji su preliminarno i dragovoljno pristali sudjelovati u istraživanju dali su kontakte i informacije o svojim vršnjacima s teškoćama za koje su znali da su imali slična socijalna iskustva. Oni su ih, uz ispitivače, čak i pozivali na sudjelovanje u fokus grupama. U citiranoj metodološkoj literaturi preporučuje se da sudionici u fokus grupama imaju nešto zajedničko ili da su jedinstveni barem prema jednom obilježju (Milas, 2005). U skladu s tim mi smo kao kriterije homogeniziranja grupa odabrali: iskustvo vršnjačkog nasilja i dijagnosticiranu teškoću jer smo smatrali da tako namjerno odabrani uzorak može doprinijeti boljem upoznavanju tog fenomena. Koliko je bilo moguće vodilo se računa o spolu i dobi, kao i da su učenici iz različitih škola. Dakle, iako se težilo za tim da fokus grupe po sastavu budu donekle homogene, ipak su bile međusobno dovoljno različite, ponajprije po spolu, svojim iskustvima nasilja i školama koje pohađaju, a što smo smatrali važnim za obuhvat teme istraživanja. Zanimljivo je spomenuti da su oni pristajali samo razgovarati u svojim udrugama u kojima se okupljaju i očito osjećaju sigurno, a odbijali su bilo kakav razgovor u

školama koje pohađaju. U istraživanju je ukupno sudjelovalo 20 djece i mladih s teškoćama (65 % muške i 35 % ženske) u dobi od 11 do 23 godine (u prosjeku 17,5 godina). U fokus grupe bila su uključena djeca i mladi s oštećenjima vida, teškoćama govorno-glasovne komunikacije, intelektualnim teškoćama, oštećenjima organa i organskih sustava, poremećajima u ponašanju, kao i djeca s višestrukim teškoćama. U prvoj fokus grupi sudjelovali su učenici osnovnih škola (N=8), a u drugoj učenici različitih srednjih škola (N=12). Međutim kako dio njih zbog svojih teškoća i često dugotrajnog liječenja kasnije završava srednjoškolsko obrazovanje, bilo je i onih koji su znatno stariji od prosječne dobi srednjoškolaca. Svi sudionici su iz Zagreba.

Osim djece i mladih u istraživanju su sudjelovala oba roditelja (N=40) svih ispitanika (50 % majki i 50 % očeva) prosječne dobi 45 godina. Budući da su roditelji došli sa svojom djecom, ponuđeno im je da i oni sudjeluju u istraživanju. Nakon toga su se oni samostalno javljali i dogovarali za intervju. Svi roditelji su članovi Udruga iz Zagreba koje se skrbe o djeci s teškoćama. Broj sudionika nije bio unaprijed određen, nego se prilagođavao situaciji (Milas, 2005).

Postupak

Istraživanje je provedeno tijekom akademske godine 2018./2019. Moderiranje u fokus grupama i intervjuje provela je jedna od autorica. U svim etapama istraživanja, od pripreme, preko provedbe i analize rezultata, vodilo se računa o etičkim načelima. Nakon dobivene suglasnost roditelja za sudjelovanje djece u istraživanju, na početku formiranja fokus grupa sudionici su bili upoznati sa svrhom istraživanja, naglašena je važnost njihova aktivnog sudjelovanja, zajamčena je povjerljivost svih informacija i zaštita privatnosti. Istaknuto je da će se dobiveni podatci koristiti isključivo za znanstvene svrhe i neće biti dostupni trećim osobama. Ponovljeno je da je njihovo sudjelovanje u istraživanju dobrovoljno, te da se bez posebnog objašnjenja mogu povući iz rasprave u bilo kojoj fazi, ali takvih slučajeva nije bilo. Vodeći računa o osjetljivosti teme, sudionicima je ponuđena i mogućnost samostalnog razgovora s voditeljicom istraživanja u slučaju da imaju neke dileme ili traže neko razjašnjenje, pomoć i sl., a u vezi s problemom vršnjačkog nasilja. Tijekom pisanja rada nastojalo se izbjeći sve one detalje koji bi na bilo koji način mogli otkriti njihov identitet (npr. udruge kojima pripadaju, škole i sl.).

U skladu s ciljem istraživanja podatci su od djece i mladih prikupljeni usmjerenim raspravama u dvije fokus grupe. Rasprava je usmjeravana prema strukturiranom predlošku za razgovor organiziranom u tri cjeline koje mogu uputiti u srž istraživanog problema, a odnosile su se na osobni doživljaj različitih oblika vršnjačkog

nasilja, reakcije nakon doživljenog nasilja i percepciju zaštite od nasilja. U skladu s tim postavljena su temeljna pitanja:

1. Jeste li tijekom školovanja doživjeli vršnjačko nasilje? Opišite što ste konkretno doživjeli ili kojim ste oblicima nasilja bili izloženi? Kako bi se izbjegla poistovjećivanje nasilja samo s fizičkim, učenicima su postavljana i potpitanja o tome jesu li doživjeli da ih je netko od njihovih vršnjaka vrijeđao, nazivao pogrđnim imenima (verbalno nasilje), izolirao, izostavljao s proslava rođendana, razrednih aktivnosti i sl. (relacijsko nasilje) ili ih vrijeđao upotrebom novih medija, društvenih mreža i sl. (elektroničko nasilje).
2. Kako ste se osjećali nakon doživljenog nasilja?
3. Kakva je, po vašem mišljenju, zaštita djece od vršnjačkog nasilja?

Po potrebi je učenicima bila osigurana i podrška u razumijevanju sadržaja pitanja i same rasprave. Moderator je u neposrednoj interakciji poticao učenika da objasne ili preciznije iznesu svoje stavove ili detaljnije opišu svoja iskustva. Svaka je osoba mogla reagirati na mišljenje drugih, a ta grupna dinamika i sinergijski učinak pomogli su u prikupljanju većeg broja informacija u odnosu na pojedinačne razgovore (Milas, 2005). Moderator je na kraju rezimirao osnovne podatke i poticao grupu na dodatne komentare. Fokus grupe trajale su po 90 minuta, a radi bolje dinamike i lakše komunikacije sudionici su sjedili u krugu.

Nakon informiranog pristanka za prikupljanje podataka od roditelja koristio se polustrukturirani intervju. Premda je razgovor bio usmjeravan i strukturiran prema planiranim temama, koristila su se pitanja otvorenog tip i ostavljano je dovoljno prostora za slobodna opažanja, izjave sudionika i dijalog. Pitanja za razgovor s roditeljima podijeljena su u tri zasebne cjeline:

1. Jesu li i koliko su često vaša djeca bila izložena vršnjačkom nasilju tijekom odrastanja i koje su oblike nasilja doživjela?
2. Kako su se vaša djeca osjećala nakon doživljenog nasilja?
3. Kakva je, po vašem mišljenju, zaštita djece od vršnjačkog nasilja?

Uz to se u prostorijama udruga nastojalo osigurati neometano, ugodno ozračje potrebno za povjerljiv razgovor. Intervjui su u prosjeku trajali 60 minuta.

Sudionici istraživanja nisu pristali na snimanje razgovora pa su njihovi iskazi bilježeni. Nakon toga su autorice podatke prikupljene u fokus grupama i intervjuima prepisale u Word dokument uključujući i zapažanja moderatora. Potom je provedeno sažimanjem teksta i tematska analiza. Najprije su identificirani i kodirani podatci (dodijeljen im je kod koji se odnosi na specifičnu cjelinu), a zatim razvrstani u kategorije prema utvrđenim temama. Cilj je bio deskripcija, prikaz, razumijevanje iskustva sudionika i eksplikacija problema vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama.

Tematska analiza odabrana je zbog fleksibilnosti, teorijske neopterećenosti i pogodnosti za otkrivanje socijalne realnosti. Svi zapisi, transkripti razgovora i podatci o sudionicima, koji su se koristili samo u znanstvene svrhe, pohranjeni su i dostupni su samo istraživačima.

Rezultati

U fokus grupama i intervjuima sudionici su otvoreno iznosili svoja iskustva, mišljenja i stavove te raspravljali o problemu nasilja prema djeci s teškoćama. U nastavku se donose rezultati koji se potkrepljuju izjavama i zaključcima sudionika koji su napisani kurzivom.

Izloženost djece s teškoćama različitim oblicima nasilja

Prva tema odnosila se na učestalost i izloženost djece s teškoćama različitim oblicima vršnjačkog nasilja. Otvoreno govoreći o svojim iskustvima, učenici prepoznaju i opisuju oblike vršnjačkog nasilja koji su svrstane u kategorije: fizičko, verbalno, relacijsko, seksualno i elektroničko.

U raspravama u fokus grupama sudionici su ponajprije govorili o doživljenom fizičkom nasilju, a njihovi opisi, koje izdvajamo, prilično su potresni. Kad je imao 12 godina, M. T. je napao kolega iz razreda kojega se kontinuirano bojao, a kako navodi:

„Jedan dan je bio jako živčan i sve mu je smetalo, pa je primio moja kolica i počeo ih tresti sve dok nisam ispao iz njih. Kada sam ispao iz kolica i jako se udario, on se počeo smijati jer više nije bio živčan“.

Drugi ispitanik J. P. tvrdi da je fizičko nasilje doživio u dobi od 7 godina, a počinitelj, zbog kojeg je završio u bolnici, bio je kolega iz razreda:

„Ugrizao me ispod i iznad lakta i jako me boljelo“. Njegovi roditelji su potvrdili da je to *„izgledalo kao da ga je divlja životinja razderala. Prestrašno“.*

Ispitanica R. R. ističe da je doživljavala fizičko nasilje od djevojčica iz razreda i navodi:

„Cure su se smijale jer mi oči ne idu u istu stranu, a imam i naočale. U prolazu su me nekad povukle za kosu i pogurnule jer su mislile da ih dobro ne vidim i da neću znati reći tko je to napravio. Mislim da su se natjecale koja će više puta to napraviti“.

Njihovi roditelji navode da su o fizičkim napadima na svoju djecu ponekad saznavali slučajno, prilikom posjeta školi ili na puno teži način kada su primijetili modrice ili vidljive posljedice. A roditelji ispitanika M. T. navode:

„Za situacije u kojima je sin bio fizički ozljeđivan ne bismo znali da nismo uočili modrice po tijelu. On je šutio o tome cijelo vrijeme, a kada je progovorio, bilo je izrazito bolno“.

Moglo se zaključiti da su fizičkom nasilju vršnjaka izloženi i dječaci i djevojčice u različitim razdobljima svoga školovanja, a što su potvrdili i njihovi roditelji. A razvidno je da se radi o širokom spektru fizičkih napada od lakših do izrazito grubih. Među razlozima za fizičke napada sudionici navode svoje primarne teškoće koje počinitelji percipiraju kao slabost, pa svoju moć iskazuju na onima koji su nemoćni. Prema njihovim iskazima počinitelji su svjesni da se ta djeca nisu mogla sama obraniti, a dio njih nije ni mogao odmah potražiti pomoć i zaštitu odraslih. U bilješkama moderatora navedeno je kako su sjećanja na doživljeno fizičko nasilje bolna za učenike i njihove roditelje, a njihovi iskazi izrazito emotivni.

Učenici koji su sudjelovali u ovom istraživanju nisu samostalno izdvojili verbalno vrijeđanje kao oblik vršnjačkog nasilja. No kad im je postavljeno potpitanje o njihovim iskustvima s verbalnim nasiljem, teško ih je bilo zaustaviti, o toj temi su svi imali što reći i željeli opisati što su doživjeli. Kako se tijekom analize vodilo računa i o frekventnosti pojedinih iskaza, može se reći da je verbalno nasilje učestalo iskustvo djece s teškoćama, a oni okrutnost svojih vršnjaka ovako opisuju:

Učenik B. M. navodi:

„Ja imam epilepsiju. Puno mucam i treba mi puno vremena da kažem sve što bih htio reći. Dečki u razredu mi nekad govore da sam kreten, idiot, imbecil, glupan koji ne zna koliko je 2+2, divljak.“

Učenica R. R. opisuje da je verbalno nasilje doživljavala od djevojčica iz razreda koje su joj zbog problema s vidom i naočala govorile:

„Evo ide ćorava, a nazivi kao ćoro, pepeljarka, 4 oka, bili su skoro svakodnevnici. Nikada nisam otkrila koji je razlog tome.“

Učenica M. K. navodi da je od 16. do 18. godine života najčešće doživljavala verbalno vršnjačko nasilje i to zbog položaja nogu i problema s normalnim hodanjem zbog čega su:

„prštale uvrede kao: nesposobna je sama hodati, peticu je dobila jer se ne može brinuti sama o sebi, što će nam invalid u razredu i slično.“

Prema iskazu učenika najčešće se radilo o psovkaama, uvredama, ponižavanju i omalovažavanju na temelju njihove teškoće i izgleda, što su potvrdili i njihovi roditelji koji su shvatili da nije riječ samo o fizičkom nasilju koje se lakše uočava, nego i o verbalnom koje možda i teže pogađa njihovu djecu. U nastavku je iskaz roditelja učenice R. R.:

„Cijelo vrijeme spominje čupanje, povlačenje i slično, a onda sasvim slučajno spomene i neki novi nadimak koji je dobila od vršnjakinja. Već smo bili dovoljno ljuti kad smo čuli za fizičko nasilje. Kada je spomenula i nadimke kojim ju nazivaju, srušio nam se cijeli svijet u glavi. Uvjeriti dijete da ti nadimci nisu istiniti i da joj naočale lijepo stoje te da one ne smiju i ne trebaju biti razlog da ju netko vrijeđa, vjerojatno je najveći dio posla.“

Roditelji učenika S. P. navode da su znali da je njihovo dijete izloženo nasilju i kažu:

„Djeca u srednjoj školi su bila poprilično okrutna. U početku nismo htjeli vjerovati da se to događa zbog njegove teškoće, nego općenito zbog vulgarnosti te djece. Kasnije smo se uvjerali u suprotno“.

Iz izvješća djece i mladih s teškoćama te njihovih roditelja moglo se zaključiti da su primarne teškoće razlog za verbalno nasilje vršnjaka, a javljaju se kontinuirano tijekom odrastanja njihove djece.

U fokus grupama puno se govorilo i o neugodnim socijalnim situacijama i iskustvima, koja su prema opisu sudionika svrstana u kategoriju relacijskog nasilja. Tako učenik B. M. tvrdi da relacijsko vršnjačko zlostavljanje doživljava i danas, a počelo je na samom početku školovanja. Sjeća se:

„Učiteljica je dogovorila odlazak cijelog razreda u kino. Svi su se počeli dogovarati s kim će sjediti. Koga god sam pitao, svi su mi rekli da neće sa mnom sjediti. Isto tako Kada im učiteljica kaže da se igraju sa mnom, dečki me prime u svoju grupu, ali oni meni daju najteže zadatke i onda ja moram odustati od igre. Kad odustanem, smiju se i kažu da sam slabić“.

Učenik A. A. tvrdi da relacijsko vršnjačko nasilje doživljava na tjednoj bazi, a opisuje i nekoliko situacija kako bi dokazao kako to izgleda:

„Drugi učenici iz razreda stalno slave rođendane u igraonici i kinu. Puno njih pozove skoro cijeli razred na rođendan, a ja skoro nikada ne dobijem pozivnicu“.

Prema iskazima učenika oni su najčešće izloženi odbacivanju i izoliranju, ili su dovedeni u situacije da se samoizoliraju kako navodi P. L. :

„Ponekad me uključe u svoje igre na igralištu u slobodno vrijeme, ali svojim bezobraznim komentarima me potaknu da se sama isključim iz igre jer to ne mogu slušati“.

Svi roditelji potvrđuju da je relacijsko nasilje trajno prisutno, a roditelji A. A. smatraju da:

„Nema ništa gore nego kad nas najmlađi sin pita zašto su njegova braća (koja nemaju teškoću) pozvana na rođendane, a on nije. Događalo se i da je izoliran tijekom igre od onih koji su bez teškoća. Dapače, znali su prema njemu biti grubi i agresivni, ismijavali su ga i namjerno stavljali u opasne situacije“.

Jedan od sudionika je iznio i neugodno iskustvo grubog diranja po intimnim dijelovima tijela, a što je svrstano u kategoriju seksualnog uznemiravanja. Navodi da se od takvih postupaka svojih vršnjak nije mogao obraniti zbog svojih višestrukih teškoća u razvoju, a svoje iskustvo opisuje:

„Djeca iz razreda su se često šalila sa mnom, pa su me primili dolje nekoliko puta. To je bila njihova fora s kojom su se smijali i zabavljali“.

U bilješkama moderatora se navodi kako je ovo izneseno s velikom dozom nelagode.

Tijekom rasprave u fokus grupama učenici su govorili i o svojim iskustvima vrijeđanja i ponižavanja preko društvenih mreža, a učenica M. K. to opisuje kao:

„Vrlo stresno i traumatično. Kao da im nije bilo dosta što me vrijeđaju u školi, pa su me nastavili vrijeđati i kada sam došla doma. Dogovoreno su počeli komentirati moje slike na Facebooku, vrijeđajući moj izgled. Ponekad su i skidali slike, izmjenjivali ih i onda se ismijavali nad njima“.

Roditelji su svjesni opasnosti elektroničkog nasilja i priznaju da svoju djecu štite od mogućih neugodnosti. Zbog toga su jednom dijelu djece roditelji potpuno, a drugom djelomično zabranili korištenje društvenim mrežama.

U iskazima sudionika osnovnoškolske i srednjoškolske dobi uočeno je da su oni dosljedni u stajalištima da su djeca s teškoćama često izložena različitim oblicima nasilja i da su za sve njih to bolna iskustva, neovisno o tome je li riječ o klasičnom ili elektroničkom nasilju. Različite su situacije u kojima su to doživjeli i načini na koji je nasilje izvedeno, ali su njihovi osjećaji, iskustva i stavovi vrlo slični.

Emocionalne reakcija djeca i njihovih roditelja nakon doživljenog nasilja

Druga tema razgovora odnosila se na iskaze djece i roditelja o njihovim reakcijama i osjećajima nakon doživljenog nasilja.

U slučajevima fizičkog nasilja ispitanici su naveli strah kao dominantnu emociju, tako M. T. nakon što je izbačen iz kolica i jakog udarca, kaže: „*Svaki dan sam se bojao da mi opet ne naudi iz nepoznatog razloga*“.

Njihovi roditelji potvrđuju da su kod svoje djece koja su doživjela fizičko nasilje uočavali izražen strah, ljutnju, ali i tugu. Roditelji ispitanika J. P. to ovako opisuju: „*Kad od jednog veselog i sretnog djeteta dobijete dijete koje je ispunjeno strahom, tugom i ljutnjom, nije vam svejedno*“.

Roditelji učenice R. R. koja je tijekom osnovne i srednje škole doživljavala fizičko nasilje navode kako je to utjecalo na nju: „*Dolazila je tužna i potištena iz škole. To je jako utjecalo na njezino samopouzdanje i vjeru u ljude*“.

I na verbalno nasilje djeca emotivno reaguju, a A. R. navodi: „*Uvrede su bile veoma zlobne i sve sam doživljavala veoma emotivno*“.

Često se u takvim situacijama reagira plačem i tugom, a što potvrđuje L. J. i kaže: „*Često bih plakao kada bih došao doma. Bio sam tužan jer mi se to događa. Nije lako biti drugačiji od drugih*“.

U svakom slučaju verbalno nasilje izaziva širok spektar negativnih emocija od nelagoda o kojoj govori S. P. i tvrdi: „*Nimalo mi nije bilo ugodno kada sam slušao neprimjerene komentare na temelju mog govora*“.

Tijekom rasprave u fokus grupama uočeno je da su reakcije učenika na vršnjačko nasilje često i puno kompleksnije i s ozbiljnijim posljedicama. To potvrđuje i iskaz ispitanika B. M. koji zbog percipirane nepravde u situacijama kad ga dečki vrijeđaju reagira tako da „*kažem sam sebi da se možda nisam trebao roditi*“.

Na ozbiljne posljedice doživljenog verbalnog nasilja upozoravaju i njihovi roditelji riječima: „*Dolazio je kući uplakan i slomljen. Izgubio je želju za druženjem s drugom djecom, a kada bi nešto krivo napravio (u domaćoj zadaći, testu i sl.), sebe je nazivao pogrđnim imenima koje je čuo od svojih vršnjaka. Njegovo stanje tada je bilo jako zabrinjavajuće i zato smo ga prebacili u drugu školu*“.

Ispitanici su opisali i svoje reakcija na doživljeno relacijsko nasilje. Kada je shvatio da ga je razred odbacio i da je ostao sam na izletu, učenik I. P. se prisjeća kako se osjećao: „*Uhvatila me tuga u tom trenutku. Veselio sam se tom izletu jer sam se nadao da ćemo se svi družiti, a na kraju sam bio jako usamljen i potišten*“.

Slično iskustvo opisuje i K. V. : „*Osjećao sam se bespomoćno i napušteno. Kao da sam sam na cijelom svijetu. U meni se probudila velika tuga i jad jer mi nitko nije*

htio pomoći kada mi je najviše trebalo. Samoća i bespomoćnost su gori od bilo koje bolesti“.

Slično se zbog viktimizacije djece osjećaju i njihovi roditelji i ističu: *„Osjećaj nemoći, bespomoćnosti. Ne znam kako bismo vam to opisali. Pokušavate pomoći svom djetetu, a i sami padate u depresiju jer vidite da nema pomaka. Sve situacije jako su utjecale na njegovo psihičko stanje“.*

Slične su reakcije žrtava i u situacijama elektroničkog nasilja. Učenica A. R. to ovako opisuje: *„Ovo iskustvo nije bilo nimalo ugodno. Kako ne bih to opet doživjela, tu osobu sam odmah uklonila sa svog Facebooka“.*

Zbog neugodnih iskustava na društvenim mrežama učenica M. K. kaže: *„Bila sam jako ljuta i ogorčena. Nisam se mogla pomiriti s tim da se to sve meni može dogoditi. U ovoj situaciji shvatila sam da ljudska zloba nema kraja“.*

Stav učenika može se sažeti u izjavu jednog sudionika: *„Nerado se prisjećam svega i ne volim puno razmišljati o tome“.* Drugi kažu da se zbog *„gorkih uspomena ne volim (se) prisjećati škole“.*

Stavovi o zaštiti djece s teškoćama od vršnjačkog nasilja

Svi razgovori u fokus grupama i intervjui s roditeljima s temom zaštite djece od nasilja mogu se sažeti u nekoliko riječi: nebriga, neznanje, nedostatak dobre volje, nerazumijevanje i neučinkovitost institucija zaduženih za brigu o djeci, zatim veliko ogorčenje i bespomoćnost djece i njihovih roditelja. Svi sudionici suglasni su da su uglavnom odgovorne osobe i institucije zakazale u trenucima u kojima im je njihova pomoć bila najpotrebnija, a neke su im svojim savjetima i otežavale rješavanje problema.

Tako učenik I. V. navodi da nije šutio te da je puno puta prijavio osobe koje su prema njemu bile nasilne. No, kada bi došao na razgovor, dobio bi isti savjet: *„Najbolje je za sve da promijeniš školu“.*

Njegovi roditelji tvrde da su sa svojim problemom pokucali na mnoga vrata: *„Krenuli smo od učiteljice, pa do pedagoga, logopeda, cijele stručne službe. Pomaka nije bilo, pa smo morali ići dalje. Svi su okretali glavu od nas i bojali su se započeti s rješavanjem našeg problema. Svi su se komentari sveli na to da promijenimo školu. Čak ni promjena škole nije pomogla, a naša borba nije prestala“.*

Roditelji su suočeni sa svim oblicima vršnjačkog nasilja od samog početka školovanja svoje djece, svjesni su svih situacija u kojima se ona nalaze, pa ih pokušavaju na različite načine zaštititi. A njihova djeca sasvim jasno priznaju da u svojim roditeljima imaju najjaču, a ponekad i jedinu zaštitu.

Zaključno se može reći da su istraživači tijekom rasprava u fokus grupama s učenicima i i intervjuima s roditeljima dobili detaljniji uvid u percepciju nasilja nad djecom s teškoćama.

U pripremi istraživanja pretpostavljali smo da zbog ispitivanja osobnih doživljaja možemo očekivati suzdržanost ili snažne emocionalne, neugodne reakcije, pa smo procjenjivali rizik i pripremali dodatna potpitanja. Suprotno tome, svi učenici i njihovi roditelji željeli su govoriti o svojim iskustvima i zahvaljivali na interesu za njihove probleme. U provedbi je postojala samo teškoća, a to je da se svima da podjednako vremena, spriječi dominacija pojedinih sudionika i kontrolira dinamika grupe. Od silne želje, emocija i uzbuđenja da nekome kažu što su sve doživjeli, bilo je otežano prepoznavanje istinski važnih informacija. Istraživači su zaključili da takav razgovor može imati brojne pozitivne učinke. Opažena je snažna potreba, i kod djece i kod njihovih roditelja, da se razgovara o toj za njih prilično bolnoj temi, o kojoj očito nemaju priliku razgovarati s drugima izvan svog obiteljskog kruga. Iako su kod dijela učenika opaženi osjećaji uznemirenosti, neugode, puno su dominantniji bili osjećaji tuge i ljutnje zbog svega što su doživjeli, a što je izazvalo i slične reakcije kod moderatora. Nakon rasprava sami su govorili o osjećajima rasterećenja i olakšanja zbog iznošenja svega lošeg što su doživjeli. Istraživači su uočili da je i dijeljenje iskustava s grupom imalo katarzičan, pomalo terapijski, osnažujući, učinak.

Rasprava

Iz prethodno opisanih situacija vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama razvidno je da je velik broj te djece izložen klasičnom vršnjačkom nasilju. Sudionici su isticali doživljaj verbalnog nasilja: psovke, uvrede, ponižavanje i omalovažavanje na temelju njihove teškoće i izgleda. Njihovi su roditelji potvrdili da im se djeca svakodnevno bore s uvredama i poniženjima vršnjaka.

Učenici su također naveli da su tijekom svoga školovanja bili i žrtve relacijskog nasilja, osobito odbacivanja i izoliranja. I te iskaze djece i mladih također su potvrdili njihovi roditelji, navodeći da se i oni sami teško nose sa situacijama u kojima im je dijete odbačeno i izolirano od vršnjaka. Ta dva oblika nefizičkog nasilja, verbalno i relacijsko, prema rezultatima drugih istraživanja (Baumeister i sur., 2008; Bilić, 2019) događaju se često, čak tjedno i dnevno, drugim riječima prelaze u zlostavljanje. Uz to imaju tendenciju učvršćivanja, a počinju rano u predškolskoj dobi i traju dugo, a prema riječima jednog ispitanika takvo nasilje „*traje i danas*“.

Nešto manji broj djece i mladih s teškoćama koji su sudjelovali u ovome istraživanju naveo je da su od svojih vršnjaka doživjeli i fizičko nasilje, od blažih oblika (štipanje, povlačenje i guranje) do ozbiljnog izbacivanja iz kolica i ugriza koji su

rezultirali ozljedama. Njihove navode potvrdili su i roditelji, koji su vidjeli modrice ili su ih morali voditi liječniku. Budući da se ne mogu sama obraniti, kao u ovdje opisanom slučaju napada na dijete u kolicima, u literaturi se takvo iskustvo opisuje kao izrazito traumatsko (Bilić, 2018)

Samo jedan od sudionika opisao je seksualno uznemiravanje zbog kojeg je doživio veliku nelagodu. Prema definiciji (Bilić i sur., 2012, str. 143) seksualno je nasilje bilo kakav seksualni čin (s kontaktom i bez kontakta) između odrasle i maloljetne osobe, ali i između dviju maloljetnih osoba, ako jedna ima moć nad drugom. U opisanom slučaju neprimjerenim dodirivanjem po intimnim dijelovima tijela počinitelji su pokazali svoju moć nad djetetom s teškoćama, koje se nije moglo samo zaštititi ni udaljiti, zbog svojih motoričkih oštećenja. Dakle posve bespomoćno, bilo je izloženo neprimjerenim, neugodnim i neželjenim dodirima, koji su za cilj imali dodatno ga poniziti pred drugom djecom.

U odnosu na opisane klasične oblike manji broj ispitanika bio je izložen elektroničkom nasilju, najčešće vrijeđanju i ponižavanju preko društvenih mreža. Moguće razloge manje izloženosti djece s teškoćama elektroničkom nasilju naveli su roditelji. Prema njihovim iskazima dio djece zbog a) svojih motoričkih i intelektualnih se teškoća ne koristi internetom, b) neki od njih nisu ni svjesni da su žrtve tog oblika nasilja, c) a kako bi ih zaštitili od potencijalnih neugodnosti, nasilja i neprimjerenih sadržaja, roditelji im potpuno zabranjuju ili ograničavaju vrijeme upotrebe interneta. Sve je to moglo pridonijeti da ih je manji dio bio izložen elektroničkom nasilju u odnosu na spomenute klasične oblike.

Kad je riječ o učestalosti i izloženosti djece različitim vrstama nasilja među učenicima osnovnoškolske i srednjoškolske dobi, kao i njihovim roditeljima, nije bilo neslaganja. Oni su osobito jedinstveni u odgovoru na pitanje zašto su djeca i mladi s teškoćama česte žrtve vršnjačkog nasilja? Oni konzistentno i dosljedno navode da su upravo primarne teškoće djece razlog za učestalo nasilno ponašanje njihovih vršnjaka. Čini se da zbog svoje različitosti i slabo razvijenih socijalnih vještina, a što je u velikoj mjeri determinirano teškoćama, ta skupina djece ima otežanu komunikaciju i interakcije s vršnjacima, to rezultira nerazumijevanjem, neshvaćanjem, stigmatizacijom, a nerijetko, u skladu s iskazima sudionika ovog istraživanja, i viktimizacijom. Najbolje to ilustrira izjava jednog učenika: „*Nije lako biti drugačiji*“. Tome treba dodati kako je u raspravama bilo razvidno da djeca s teškoćama nisu samo žrtve jednog oblika nasilja, nego doživljavaju višestruko nasilje. Iz njihovih je iskaza vidljivo da fizičko nasilje nerijetko prati i verbalno, a čini se da su verbalno i relacijsko redovito povezani.

Dobiveni rezultati sugeriraju da je vršnjačko nasilje nad djecom s teškoćama, neovisno o dobi i spolu, ozbiljan problem, a što je u skladu s prije citiranim kvali-

tativnim i kvantitativnim istraživanjima (Bauman i Pero, 2010; Didden i sur., 2009; Mishna, 2003; Pestel, 2012; Reiter i Lapidot-Lefler, 2007; Zeedyk i sur., 2014).

Koliko god su brojke neumoljive i jasno pokazuju koliko djece pati zbog vršnjačkog nasilja, važna je prednost kvalitativnih istraživanja u tome što nam pokažu „teksturu“ problema i patnje, patnju iznutra. Ovo istraživanje zaista je proširilo naše spoznaje o samoj biti vršnjačkog nasilja i doprinijelo boljem razumijevanju žrtve. Uz to, iskustvene činjenice mogu biti važno polazište za kvantitativna istraživanja tog fenomena. Na početku provedbe bilo je teško pretpostaviti što sve proživljavaju djeca s teškoćama. Rezultati su otkrili ekstremno nasilna ponašanja vršnjaka prema njima, od izbacivanja iz invalidskih kolica, ugriza zbog kojih se mora tražiti liječnička pomoć, do nevjerojatnog spektra verbalnih uvreda koje aludiraju na njihovu primarnu teškoću. Čini se da je osobito bolno relacijsko nasilje, izoliranje i sl., primjerice kad stariju braću pozovu na rođendan, a izostave dijete s teškoćama, ostave ga samoga na izletu i sl. Zanimljivo je spomenuti da su drugi učenici u razredu često sve to promatrali i najčešće, prema iskazima ispitanika, nisu htjeli priskočiti u pomoć. Zabrinjava nedostatak prosocijalnog ponašanja, okretanje glave od onih koji su u potrebi. Problem promatrača uistinu je velik. Ne može ih opravdati prebacivanje odgovornosti u stilu – to nije moj problem, netko drugi to treba učiniti ili ja ne znam kako to napraviti. U situacijama koje su naveli ispitanici tražila se samo mala tehnička pomoć (dati ruku kolegi da lakše izađe iz kolica i sl.). Jedan od sudionika ispričao je situaciju iz razreda kad mu nije došao osobni asistent, a nitko od njegovih kolega mu nije htio pomoći da dođe do toaleta. Tek nakon bezbroj molbi za pomoć ili nastavnikova traženja, poneko nevoljko reagira. Kada je riječ o igri ili zajedničkim zadacima, iako poslušaju što nastavnik traži, svjesno dijete s teškoćama dovedu u situaciju da samo sebe isključi jer ne može slijediti pravila, obaviti zadatke koje mu vršnjaci nameću, a njemu nisu primjereni.

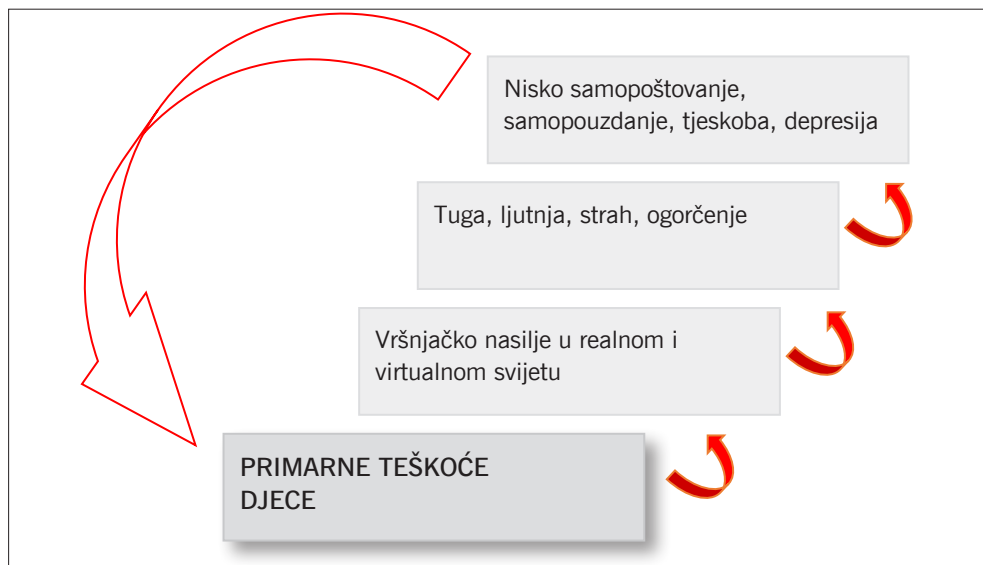
Iako je tema ovog istraživanja viktimizacija, u raspravama i intervjuima nametnulo se pitanje jesu li djeca s teškoćama počinitelji nasilja prema vršnjacima? U ovom, kao i u drugim istraživanjima, zaključeno je da oni ponekad reaktivno reaguju na nasilje koje doživljavaju pa se mogu naći u ulozi počinitelja – žrtve, ali su mnogo češće pasivne žrtve (Bilić, 2018; Bilić, 2019).

Ovo istraživanje, iako mu to nije bio primarni cilj, zaista je dalo dublji uvid u ono što doživljavaju roditelji djece s teškoćama. Oni su suočeni sa svim oblicima vršnjačkog nasilja od samog početka školovanja svoje djece, svjesni su svih situacija u kojima se ona nalaze, pa ih pokušavaju na različite načine zaštititi. Iz njihovih je iskaza i iskaza njihove djece bilo razvidno koliko je njihov problem velik, njihova patnja dirljiva, a briga i borba da zašтите svoju djecu fascinantna. Međutim na temelju ovog istraživanja nametnula se misao kako su roditelji viktimizirane djeca kolate-

ralne žrtve vršnjačkog nasilja. Može se napraviti paralela s bolesnicima, na koje su obično svi usmjereni, a nitko se ne brine o onima iz obitelji koji se o njima skrbe. Slično je s roditeljima djece s teškoćama koji su usmjereni na svoju djecu, a malo tko primjećuje što oni sami proživljavaju i osjećaju. Oni svakako zaslužuju puno više pozornosti i podrške.

U odnosu na kvantitativna istraživanja kvalitativna istraživanja uistinu daju dublji uvid u osjećaje i ono što žrtve proživljavaju te kako objašnjavaju svoje reakcije. Učenici jasno govore o svojim osjećajima, a najviše spominju tugu i ljutnju, razočaranje, strah u slučajevima fizičkog i verbalnog nasilja. Zanimljivo je da se u slučajevima relacijskog nasilja češće spominje osjećaj bespomoćnosti. Dok su u slučajevima elektroničkog nasilja uz ljutnju vidljive i zaštitne reakcije, zatim suprotstavljanje, primjerice blokiranje počinitelja, one u slučajevima klasičnih oblika, najvjerojatnije zbog samih teškoća, nisu toliko izražene. Očekivano, lakše se suprotstaviti počiniteljima u virtualnom svijetu. Djeca s teškoćama i druge žrtve vršnjačkog nasilja češće pokazuju tugu, samosažaljenje i pokorno ponašanje jer percipiraju da su doživjeli poniženje, da gube ugled u skupini, a s druge strane procjenjuju da su takve situacije neizbježne, da ne mogu ništa učiniti (Milivojević, 2010). Zbog toga se ona češće i koriste strategijama povlačenja, izbjegavanja i internaliziranja. Jedan je od načina i samoizoliranje, kako navodi jedan od sudionika „*da ponovno ne osjete bol*“. Drugi dio djece s teškoćama percipira da njihovi vršnjaci prema njima postupaju nepravedno i kako kažu „*bez razloga*“ ugrožavaju neku njihovu vrijednost, a kod njih je dominantna ljutnja. Ona se češća javlja ako djeca misle da nešto u vezi s tim mogu učiniti. Primjerice blokirati počinitelja elektroničkog nasilja ili mu uzvratiti istom mjerom u virtualnom svijetu, na neki ga način natjerati da promijeni ponašanje (Bilić, 2018; Milivojević, 2010). No kad žrtve procjenjuju da su slabe i nisu u mogućnosti odgovoriti na napad, javlja se strah (Bilić, 2019, str. 368). Potvrđuju to sudionici i ovog istraživanja koji ističu strah osobito u slučajevima fizičkog nasilja. Oni navode da strah nije samo neposredna reakcija na nasilje, nego dugo ostaje prisutan i utječe na njihovo funkcioniranje i odnose s vršnjacima. Zbog svojih teškoća žrtve rjeđe biraju strategije pristupa, jer im je otežano samostalno rješavanje problema, a zbog negativnih iskustava kao da odustaju i od traženja pomoći od drugih vršnjaka i odraslih. Često se osjećaju bespomoćno, a to djeca s teškoćama smatraju „*gorim od bilo koje bolesti*“.

Uz osjećaje gorčine i nepravde viktimizacija rezultira nesigurnošću, nepovjerenjem, manjkom samopouzdanja, tjeskobom i depresijom. Zbog svega neki od njih zaključuju „*da se možda nisam trebao roditi*“. Neke od žrtava počinju same sebe nazivati imenima koja im zlonamjerno daju vršnjaci. To potvrđuje teorijske pretpostavke da na osnovi mišljenja i postupaka svojih vršnjaka stvaraju sliku o sebi (Bilić,

Slika 1: Teorijski model odnosa primarnih teškoća, vršnjačkog nasilja i njegovih posljedica

2012; Bilić, 2018; Olweus, 1998). Prema riječima njihovih roditelja sve se to reflektira i na njihovu primarnu teškoću, ali i na odnose s vršnjacima, pa se čini da se stvara negativan krug iz kojeg je teško izići. Na temelju ovog istraživanja nudi se teorijski model, koji svakako traži empirijsku provjeru, a prikazan je u slici 1.

Iako pitanje poduzimanja mjera zaštite djece s teškoćama od vršnjačkog nasilja zaslužuje više pozornost, ovdje ćemo samo navesti osnovne naglaske iz rasprave djece i roditelja. Oni su jasni, jedinstveni i dosljedni u stavu da su djeca s teškoćama nezaštićena, a što je u skladu s rezultatima Sentenac i sur., (2012). Iz njihove je rasprave očigledno nezadovoljstvo postupcima škola i drugih ustanova, a čini se da jedino roditelji preuzimaju brigu za sigurnost i zaštitu djece. Svi drugi koji su za to zaduženi kao da nemaju dovoljno znanja ni volje da djeci koja su zbog vršnjačkog nasilja dodatno ugrožena, a njihov razvoj i zdravlje dodatno su otežani, smanje patnje.

Ograničenja

Iako je odabir kvalitativnog pristupa omogućio deskripciju širokog spektra subjektivnih doživljaja i iskustava, kao i cjelovitiji uvid u fenomen vršnjačkog nasilja nad djecom s teškoćama, ovo istraživanje ima svoja ograničenja. Ponajprije treba reći da je obuhvaćen relativno malen broj grupa i ispitanika koji prezentiraju populaciju. Iako se težilo tome da grupe budu homogene po sastavu, dobne razlike

između sudionika bile su velike, što je moglo utjecati na vrijednosti pokazatelja. Isto su tako prilikom homogenizacije zanemarena neka druga obilježja, primjerice socio-ekonomski status i obrazovanje roditelja, a tijekom iznošenja osobnih iskustava viktimizacije uočena je pristranost.

Zaključak

Ovo kvalitativno istraživanje sugerira da je vršnjačko nasilje često iskustvo djece s teškoćama, a provlači se tijekom svih razdoblja njihova školovanja. Podjednako ga doživljavaju dječaci i djevojčice. U fokus grupama je utvrđeno da je tijekom školovanja najveći broj djece doživio verbalno nasilje (psovke, uvrede, ponižavanja i omalovažavanja na temelju njihove teškoće i izgleda), potom relacijsko, osobito odbacivanja i izoliranja, kao i fizičko nasilje od blažih oblika (štibanje, povlačenje i guranje) do izbacivanja iz kolica i ugriza, što je rezultiralo ozbiljnim ozljedama. Jedan je ispitanik bio izložen i seksualnom uznemiravanju. I u virtualnom svijetu djeca s teškoćama doživljavaju vrijeđanje i ponižavanje najčešće preko društvenih mreža. Sve navode djece i mladih potvrdili su i njihovi roditelji. Iz njihovih je iskaza razvidno da su ta djeca izložena višestrukom i dugotrajnom vršnjačkom nasilju.

Kvalitativna istraživanja utemeljena na iskustvenim činjenicama uistinu daju bolji uvid u ono što djeca s teškoćama doživljavaju od svojih vršnjaka i mogu biti važna osnova u kreiranju instrumenata za daljnja kvantitativna istraživanja.

Nalazi ovog istraživanja sugeriraju da su primarne teškoće koje djeca imaju često razlog njihove viktimizacije, što rezultira emocijama tuge, ljutnje, straha, a nerijetko provocira tjeskobu, depresiju, nisko samopoštovanje, samopouzdanje, lošiju sliku o sebi, a što se povratno negativno odražava na njihove primarne teškoće. A teorijski model, koji je utemeljen na tim pretpostavkama, bilo bi potrebno empirijski provjeriti.

Važan zaključak ovog istraživanja temelji se na iskazima svih sudionika da su oni bespomoćne i prilično nezaštićene žrtve vršnjačkog nasilja u svojim školama, ali i u virtualnom prostoru. Prevenciji tog velikog i zanemarenog problema bilo bi potrebno posvetiti više pozornost. Ponajprije bi bilo potrebno raditi na osnaživanju samih žrtava, a potom, ne samo deklarativno, i na korekciji ponašanja počinitelja. Rezultati ovog istraživanja sugeriraju da su poseban problem djeca koja sa sigurne udaljenosti promatraju patnju svojih vršnjaka s teškoćama i ne pružaju im ni minimalnu pomoć u svakodnevnim situacijama, kao ni u situacijama vršnjačkog nasilja. Stoga bi svu djecu, osobito onu koja su sklona pomaganju, trebalo poticati i njihove primjere isticati, a sve osposobljavati da se ponašaju prosocijalno.

Iako to nije bila tema istraživanja, nametnula se teza o posebnoj ulozi roditelja koji su često u borbi za zaštitu različitih prava svoje djece usamljeni, a njihova briga i hrabrost prilično su fascinantni. U svakom slučaju roditelji djece s teškoćama slušaju više razumijevanja i podrške.

LITERATURA

- Ajduković, M. (2014). Kako izvještavati o kvalitativnim istraživanjima? Smjernice za istraživače, mentore i recenzente. *Ljetopis socijalnog rada*, 21(3), 345 – 366.
- Američka Psihijatrijska Udruga. (2014). *Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje (DSM-5)*. 5. Jastrebarsko: Naklada slap.
- Bauman, S., and Pero, H. (2010). Bullying and cyberbullying among deaf students and their hearing peers: An exploratory study. *Journal of deaf studies and deaf education*, 16(2), 236 – 253.
- Baumeister, A. L., Storch, E. A., and Geffken, G. R. (2008). Peer victimization in children with learning disabilities. *Child and adolescent social work journal*, 25(1), 11 – 23.
- Bilić, V., Buljan Flander, G., and Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Bilić, V. (2018). *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*. Zagreb: Obrazovni izazovi i Učiteljski fakultet u Zagrebu.
- Bilić, V. (2019). Peer Violence against Children with Disabilities: Experiences of Students and Perceptions of Their Parents. *Social Recognition and Attitudes towards Disability in the Era of Technology*. (u tisku)
- Chatzitheochari, S., Parsons, S., and Platt, L. (2014). Bullying experiences among disabled children and young people in England: Evidence from two longitudinal studies. *London: University of London*, 14(11), 3-30
- Davis, S., Howell, P., and Cooke, F. (2002). Sociodynamic relationships between children who stutter and their non-stuttering classmates. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 43(7), 939-947.
- Didden, R., Scholte, R. H., Korzilius, H., De Moor, J. M., Vermeulen, A., O'Reilly, M., and Lancioni, G. E. (2009). Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings. *Developmental neurorehabilitation*, 12(3), 146-151.
- Dimoski, S., and Stojković, I. (2015). Mucanje kod dece: dometi psihološkog teorijskog pristupa i tretmana sa osvrtom na ulogu školskog okruženja". *Applied Psychology* 8(1): 47 – 65.
- Estell, D. B., Farmer, T. W., Irvin, M. J., Crowther, A., Akos, P., and Boudah, D. J. (2009). Students with exceptionalities and the peer group context of bullying and victimization in late elementary school. *Journal of Child and Family Studies* 18 (2), 136-150.
- Farmer, Thomas W. (2013). Bullying involvement of student with disability. American Association on Intellectual and Developmental Disability. <http://aaidd.org/> [pruzeto u kolovozu 2017]
- Fridh, M., Köhler, M., Modén, B., Lindström, M., and Rosvall, M. (2017). Subjective health complaints and exposure to peer victimization among disabled and non-disabled

- adolescents: A population-based study in sweden. *Scandinavian journal of public health*, 46(2), 262-271.
- Glumbić, N., and Žunić-Pavlović, V. (2010). Bullying behavior in children with intellectual disability. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2(2010) 2784-2788
- Josipović, A. M., Najman–Hižman, E., and Leutar, Z. (2008). Nasilje nad osobama s intelektualnim teškoćama. *Nova prisutnost*, 6(3), 353 – 372.
- Kos, V., and Žic Ralić, A. (2010). Oblici agresivnog ponašanja djece i mladih s intelektualnim teškoćama. *Zbornik radova Uključivanje i podrška u zajednici*, 8, 231 – 243.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milivojević, Z. (2010). *Emocije*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Mishna, F. (2003). Learning disabilities and bullying: Double jeopardy. *Journal of learning disabilities*, 36(4), 336-347.
- Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pampel, F. (2014). *Bullying and disability: An overview of the research literature*. Denver: OMNI Institute.
- Pestel, M. D. (2012). *Pushing to the Breaking Point: Do Children with Speech and Language Problems Experience Bullying?*. (Doctoral dissertation). University of Arkansas.
- Petrović, B. D., Stojisavljević, D., & Tadić, K. (2012). Pojam o sebi osoba sa intelektualnim teškoćama–implikacije za razvoj programa podrške. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 11(4), 521 – 545.
- Popadić, D. (2009). *Nasilje u školama*. Beograd: Institut za psihologiju i UNICEF.
- Redmond, S. M. (2011). Peer victimization among students with specific language impairment, attention-deficit/hyperactivity disorder, and typical development. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 42(4), 520-535
- Reiter, S., and Lapidot-Lefler, N. (2007). Bullying among special education students with intellectual disabilities: Differences in social adjustment and social skills. *Intellectual and developmental disabilities*, 45(3), 174-181.
- Sentenac, M., Gavin, A., Gabhainn, S. N., Molcho, M., Due, P., Ravens-Sieberer, U., and Arnaud, C. (2012). Peer victimization and subjective health among students reporting disability or chronic illness in 11 Western countries. *The European Journal of Public Health*, 23(3), 421-426.
- Sentenac, M., Ehlinger, V., Michelsen, S. I., Marcelli, M., Dickinson, H. O., and Arnaud, C. (2013). Determinants of inclusive education of 8–12 year-old children with cerebral palsy in 9 European regions. *Research in developmental disabilities*, 34(1), 588-595.
- Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in human behavior*, 26(3), 277-287.
- Wauters, L. N., and Knoors, H. (2007). Social integration of deaf children in inclusive settings. *Journal of deaf studies and deaf education*, 13(1), 21-36.
- Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, Narodne novine 24/15.
- Zeedyk, S. M., Rodriguez, G., Tipton, L. A., Baker, B. L., and Blacher, J. (2014). Bullying of youth with autism spectrum disorder, intellectual disability, or typical development: Victim and parent perspectives. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 8(9), 1173-1183.

Internetski izvori:

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, (<https://mzo.hr/hr/ser-skolski-erudnik>) [preuzeto 15.7.2019.]

Perceptions of peer violence against children with disabilities in the real and virtual worlds

Summary

Main goal of this research was to deepen the cognition of violence against children with developmental disabilities, in real as well as virtual world.

Research involved children with different disabilities (N=20), as well as their parents (N=40).

Information and data was gathered through guided discussions with children and adolescents in focus groups and through semi-structured interviews with parents.

Results show that children with disabilities are often targets of verbal (insults and humiliation based on their disability), relational (rejection, isolation), physical (pulling, pushing, knocking out of a wheelchair) as well as sexual harassment. Small number of interviewed children had experienced violence through social media and similar channels (e-violence).

It has been found that dominant feelings are sadness, anger, fear and helplessness.

All participants think that peer violence against children with difficulties and disabilities is an especially painful experience and a serious problem, and therefore they seek adequate protection and prevention activities.

Keywords: violence, children with disabilities, victims, parent attitude, violence prevention

